

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім

канд. філал. навук, дац., дац. каф. беларускага мовазнаўства і дыялекталогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна

**ГАВАРКІЯ ПРОЗВІШЧЫ Ў КАНТЭКСТЕ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ
СУЧАСНЫХ БЕРАСЦЕЙСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ**

Разглядаюцца ўжытыя ў гістарычнай прозе сучасных берасцейскіх аўтараў прозвішчы персанажаў. Ахарактарызавана паходжанне антрапанімаў. Выдзелены і апісаны тыпы прозвішчаў паводле ступені семантычнай актыўнасці. Асабліва ўвага надавалася асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыйна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў. Акрэслены функцыі прозвішчаў герояў у мастацкіх творах. Вызначаны асноўныя заканамернасці выбару і ўжывання прозвішчаў-паэтонімаў у гістарычнай прозе.

Уводзіны

Насычаная драматычнымі падзеямі айчынная гісторыя XX ст. стала прадметам мастацкага асэнсавання ў гістарычнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў Міколы Сянкевіча, Анатоля Крэйдзіча, Леаніда Філатава, Клаўдзіі Каліны, Уладзіміра Дамашэвіча, Васіля Жуковіча, Уладзіміра Гніламёдава. У цэнтры мастацкага свету, створанага ў рамах, аповесцяў і апавяданняў берасцейскіх аўтараў, – поўныя драматызму і напружання падзеі Першай і Другой сусветных войнаў, а таксама цяжкія дзесяцігоддзі пасляваеннага абнаўлення краіны, гады савецкага застою. Ствараючы карціны мінулага нашай зямлі, пісьменнікі ўмела выкарыстоўваюць прагматычны зарад і вобразна-выяўленчыя магчымасці такой часткі антрапанімікону, як прозвішчы.

У сучаснай лінгвістычнай навуцы адным з актуальных напрамкаў з'яўляецца лінгвакультуралогія, асноўная мэта якой – вывучэнне ўзаемасувязі мовы і культуры. Мова – сродак стварэння, развіцця і захавання нацыянальнай культуры. Асаблівае месца ў межах лінгвакультуралагічнай праблематыкі займае даследаванне антрапанімічнай сістэмы пэўнай мовы ва ўзаемасувязі ўласных імён і культуры. Такая тэндэнцыя звязана з антрапацэнтрычнай парадыгмай сучаснай лінгвістыкі, якая прадугледжвае аналіз моўных адзінак з мэтай пазнання іх носьбітаў. Імёны з'яўляюцца найбольш культураноснымі знакамі. Антрапанімічная сістэма пэўнай мовы – фундаментальны матэрыял для пазнання нацыянальнай культуры, для разумення псіхалогіі і характараў людзей, якія адносяцца да пэўнай нацыянальнасці ці рэгіёна.

Мэта прадстаўленага даследавання – комплекснае апісанне ўжытых у гістарычнай прозе сучасных берасцейскіх аўтараў прозвішчаў-паэтонімаў, якія з'яўляюцца неад'емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту. Для дасягнення прадстаўленай мэты былі вырашаны наступныя задачы: вылучаны прозвішчы, выкарыстаныя ў гістарычнай прозе; устаноўлены спосабы ўтварэння паэтонімаў, якія валодаюць рознай ступенню семантычнай актыўнасці; ахарактарызавана роля структурных кампанентаў (кораня і афіксаў) літаратурных антрапанімаў і ўплыў кантэксту на фарміраванне плана зместу і стылістычнай афарбоўкі паэтонімаў; вызначаны функцыі прозвішчаў у мастацкіх творах пісьменнікаў; выяўлены асноўныя заканамернасці ў выбары і выкарыстанні прозвішчаў-паэтонімаў у гістарычнай прозе. Мэта і спецыфіка матэрыялу прадвызначылі выбар аналітычна-апісальнага метаду ў якасці асноўнага з выкарыстаннем элементаў параўнальна-супастаўляльнага метаду. Матэрыялам для даследавання

ня паслужылі творы Л. Філатава, А. Крэйдзіча, М. Сянкевіча, У. Гніламёдава, К. Каліны, У. Дамашэвіча, А. Наварыча, В. Жуковіча.

Класіфікацыя прозвішчаў, ужытых у кантэксте гістарычнай прозы сучасных берасцейскіх пісьменнікаў

Прозвішча – гэта афіцыйна засведчанае ў дакументах родавае імя чалавека, якое перадаецца яму ў спадчыну ад бацькоў.

Адзначым істотную розніцу зместу і функцый прозвішчаў у жыцці і ў мастацкай літаратуры. У сучасным грамадстве праяўляецца тэндэнцыя да забыцця, «сцірання» ўнутранай формы прозвішча, якое выконвае найперш функцыю ідэнтыфікацыі асобы як члена соцыуму. Што да мастацкай літаратуры, то, ствараючы найменні персанажаў, пісьменнік імкнецца «ўваскрасіць» унутраную форму оніма, падкрэсліць яго сувязь з паняццем, якое легла ў аснову прозвішча. Гэтыя тыпы онімаў у літаратуры не столькі ідэнтыфікуюць, колькі характарызуюць, ацэньваюць, выражаюць эмоцыі і пачуцці аўтара і герояў. У прозвішчах адлюстроўваецца бачанне пісьменнікам сваіх персанажаў, іх характару, дзеянняў, учынкаў.

Найбольш ярка і прасталінейна функцыя мастацка-вобразнай характарыстыкі персанажа выконваецца **прамагаваркімі прозвішчамі**. Маючы празрыстую ўнутраную форму, прозвішчы гэтага тыпу характарызуюць персанажаў непасрэдна, прасталінейна, з'яўляючыся свайго роду этыкеткамі, ярлыкамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі чытачом літаратурнага героя. Э.Б. Магазанік параўноўвае такія онімы з шыльдамі, якія «загадзя ўказваюць чытачу на тое, з кім ён мае справу» [1, с. 30].

Прамагаваркія прозвішчы ўтрымліваюць інфармацыю пра маральныя якасці персанажаў. Напрыклад, прозвішча **Хараішун** асацыятыўна звязваецца са значэннем прыметніка **хараішы** «які вызначаецца станоўчымі маральнымі, душэўнымі якасцямі» [2, с. 719]. Найменне персанажа навелы Г. Марчука «Апека» цалкам адпавядае характару гераіні, даючы станоўчую ацэнку незласлівай, дабрадушнай, ціхай, непрыкметнай жанчыне. «Соня нікому не скардзілася на сваю долю, на Бога, не зайздросціла ніколі ўдачлівым суседзям, іх заможнасці. Адна такая на ўсё сяло была Соня, што не імкнулася любымі сродкамі стаць багатай, не гналася за капейкай» [3, с. 266]. Лёс Соні **Хараішун** – прыклад жыцця бязгрэшнага чалавека, праведніка, на якім, як вядома, трымаецца свет.

Прозвішча **Нядбайла**, якое належыць герою аповесці Г. Марчука «Паляшук», выклікае асацыяцыі са словам **нядбайны** – «які абыякава, нядобрасумленна адносіцца да сваіх абавязкаў, спраў, лянiвы» [2, с. 395]. Кантэкст спрыяе сэнсавому напаўненню гаваркога антрапоніма, які мае асуджальнае значэнне. Старшыня калгаса **Нядбайла** запусціў гаспадарку, не клапаціцца пра аднавяскоўцаў. У прыватнасці, ён спыняе будаўніцтва на сяле ясляў, якія дапамаглі б маладым бацькам і ўтрымалі б моладзь на сяле. Прозвішча персанажа дапамагае адцяніць ідэю твора. Пісьменнік паказвае: так многа ў нашай дзяржаве абыякавых, незацікаўленых, непрафесійных кіраўнікоў. «**Нядбайлу** калгас сваім не стаў. Не-е. Хоча ўзнагароду атрымаць ды падацца вышэй. Колькі іх, такіх старшiнь, за гэтыя трыццаць гадоў памянлася, бадай, не палічыць – пальцаў не хопіць» [4, с. 323].

У прозвішчы Таццяна **Чудайкіна** (яго мае персанаж рамана У. Гніламёдава «Расія») выражаюцца звесткі пра характар смешнага, безгаспадарлівага, легкадумнага дзівака: «**Жыў Таццянка бедна, у яго гаспадарцы не было ні плуга, ні каня. Сваё прозвішча апраўдваў у поўнай меры. Меў, напрыклад, звычай хадзіць у Борскім па базары са сваёй**

лыжкай – каштаваць смятану, тварог. Купляць не купляе, толькі прыцэньваецца. Гандляркі ведалі Таццянку – праганялі» [5, с. 176–177]. Менавіта такія безгаспадарлівыя, лянiвiя беднякі, як Таццянка, атрымлівалі пры Саветах уладу. Чудайкін становіцца на чале камуны «Таварыш Троцкі». Праславіўся «абразованы» старшыня тым, што, прачытаўшы брашулку «Як прымусіць курыцу знесці ў год дзвесце яек», давёў калектыўную гаспадарку да краху. Заканчваецца «бліскачая» кар’ера Чудайкіна пасадай пасатуха – «старшыні» калгаснага статка.

Сэнс прозвішча героя рамана У. Гніламёдава «Вяртанне» *Гадаў* асацыятыўна звязваецца са значэннямі слова *гад* ‘агідны чалавек, гадзіна’ [2, с. 139]. Прозвішча-паэтонім характарызуе беспрынцыпнага жандара, які служыў любой уладзе (царскай Расіі, дэфензіве), высочваючы і бязлітасна распраўляючыся з ворагамі гэтай улады: «*Гадаў па-ранейшаму практыкаваў на “сыскному дзелу” і цаніўся ў галіне палітычнага вышуку як выдатны спецыяліст з аграмадным, яшчэ царскім стажам і вопытам. Яго кваліфікаванымі паслугамі паспелі пакарыстацца Дзянікін і Урангель, балканскія краіны, Германія, і цяпер чарга дайшла да Польшчы, дзе ў ім мелі таксама немалую, па ўсім відаць, патрэбу*» [6, с. 414]. Напэўна, невыпадковай дэтאלлю знешнасці беспрынцыпнага і амаральнага чалавека з’яўляецца «каінава пячатка» – чырвоная пляма на твары. «*Слепа, неадчэпна і ва вушы закаханы*» ў падпольшчыцу Марыю Лісак, *Гадаў*, калі жанчына не адказала на яго пачуцці, выдае гераіню ўладам, ведаючы, што жанчыну чакае суд і смерць.

Гаваркое прозвішча можа быць замалёўкай знешнасці чалавека. Так, сэнс прозвішча героя рамана У. Гніламёдава «Расія» *Вярзілін* асацыятыўна звязваецца са значэннем рускага назоўніка *верзила* – ‘высокі чалавек’. Унутраная форма прозвішча актуалізуецца ў аўтарскіх апісаннях знешнасці багатыра: «*Тут жа стаяў той самы мажнны мацак з чорнай кучаравай барадой, які некалі хваліўся, што Запалонне ўсю Расею пракорміць. Звалі яго Спірыдон Вярзілін*» [5, с. 135]; «*З палка злез вядомы ўжо Лявону шыракаплечы здаравенны дзяцюк – ну, проста велікан*» [5, с. 141].

Прозвішча аднаго з персанажаў рамана Георгія Марчука «Сава Дым і яго палюбоўніцы» – *Свістун*. Онiм гэты матывуецца пераносным значэннем адпаведнага аплятыва ‘чалавек, які шмат гаворыць, але мала робіць; балбатун’ [2, с. 591]. Лектар ЦК КПБ Марат *Свістун* толькі тым і займаецца, што «*нясе нейкую бязглуздыцу, называючы прозвішчы то аднаго вядомага партыйнага кіраўніка, то другога, увесь час абяцаючы, што пытанні будуць вырашаны станоўча*» [7, с. 284].

Ускоснагаваркія прозвішчы не надзелены такім прамым, яўным, відавочным характарыстычным зарадам, як прамагаваркія. Дэфінітыўная сутнасць гэтых паэтонімаў раскрываецца ў кантэксце, які стварае разгорнутае ўяўленне пра носьбітаў онімаў гэтага тыпу. Значымасць ускоснагаваркіх прозвішчаў спасцігаецца праз глыбокае асэнсаванне мастацкіх характараў, створаных пісьменнікам. Э.Б. Магазанік адзначаў: «Такія імёны – не шылда, якая загадзя тлумачыць чытачу тое, з кім ён мае справу, а акампанемент, які гучыць толькі для чулага вуха. Спасцігнуўшы падтэкст такога прозвішча, расшыфраваўшы тайныя знакі аўтарскай характарыстыкі героя, мы ўзбагацім сваё ўспрыманне мастацкага твора» [1, с. 30].

Прыкладам ускоснагаваркога оніма з’яўляецца прозвішча галоўнага героя рамана Г. Марчука «Кветкі правінцыі» *Доля*. У аснове паэтоніма – назва аднаго з найстарарэчэйшых уяўленняў-персаніфікацый, што міфалагічным спосабам тлумачыць прадвызначанасць чалавечага лёсу. Жыццё Адася Долі цяжкае, поўнае розных выпрабаванняў, перашкод, на шляху хлопца больш страт, слёз, нягод, чым радасці, смеху. Часам

Адасю здавалася, што чалавек нічога не можа змяніць у сваім жыцці: «*Мо сапраўды я няўдачнік. Бывае такое... Воўк расказваў, не пад той зоркай народзіўся і ўвесь час гібееш, пакуль душа твая знойдзе новы прытулак, калі міне багата часу*» [3, с. 57]. Але спакваля, прайшоўшы шлях расчаравання і пакут, герой упэўніваецца, што, хоць чалавечая доля сапраўды прадвызначана, кожны можа напоўніць сваё жыццё глыбокім сэнсам і праз гэта адчуць сябе шчаслівым. Прызначэнне кожнага з нас – любіць чалавека, які побач, і гэтая любоў перамагае смерць. «*Кожны чалавек мусіць цярдліва змагацца за жыццё, усведамляць адказнасць за яго, за дзяцей, за род свой. Жыццё бясконцае, няхай ішчасціць жывым, і няхай яны поўняць сваёй непаўторнасцю новыя кнігі. Трэба знайсці ў сабе сілы і смеласць насіць у сабе мінулае, і яно дапаможа не баяцца смерці. Ave vita!*» [3, с. 258].

Прозвішча галоўных персанажаў раманаў Г. Марчука «Крык на хутары» і «Прызнанне ў забойстве» нясе важную сэнсавую нагрузку. Паэтонім *Лятун* можна назваць прадказальнікам лёсу герояў. Кожны з *Летуноў* нагадвае перакаці-поле – расліну, што лётае, блукае па свеце ў пошуках свайго месца пад сонцам. Змітро *Лятун*, каб набыць сваю зямлю, праходзіць праз шматлікія жыццёвыя выпрабаванні: блукае з сям’ёй па галоднай Расіі, працуе падзёншчыкам у многіх гаспадароў, страчвае на дарогах жыцця жонку і сына. Лёс перакаці-поля не абмінае і дзяцей Летуна. Ігнат пакідае бацькаў дом, уступіўшы на шлях барацьбы за Бацькаўшчыну і перажыўшы на гэтым шляху страшныя выпрабаванні ў сумна вядомым лагеры ў Бяроза. Мікіта ў пошуках сэнсу жыцця блукае па свеце і, пражыўшы ў Аргенціне і Канадзе, вяртаецца на Палессе ў якасці праваслаўнага святара. Шукаючы жаночае шчасце, не раз пакідае родны дом Вулляна. Праходзячы доўгімі крывавамі дарогамі вайны, падыходзіць да сталення Юзік. У вобразе *Летуноў* выражаны пошукі беларусамі свайго лёсу, долі, Бацькаўшчыны. Змітро Лятун гаворыць: «*Ды за мой век пяць радзім змянілася*» [4, с. 56]. Абаронца правоў прыгнечаных суайчыннікаў Ігнат Лятун разважае: «*Зямелька мая родная, колькі пакут і гора параскідана па кутках тваіх? Ці навучацца нарэшце людзі жыць так, каб крыві і поту на табе было мені? Хто ім паможа навучыцца? Зямелька мая родная*» [4, с. 176]. Немалаважную ролю ў раскрыцці ідэі пошукаў беларусамі шчасця на роднай зямлі адыгрывае характарыстычнае прозвішча галоўных герояў.

Гаваркім з’яўляецца прозвішча галоўнага героя рамана Г. Марчука «Без ангелаў» Сяргея *Бяды*. Яно можа ўспрымацца як жорсткае наканаванне чалавеку гараваць, пакутаваць. Чытач назірае за фарміраваннем светапогляду і маральных якасцяў героя твора – сына савецкай эпохі. Спярга Сяргей адзначае: «*З юнацтва я ічыра і аддана верыў нашым кіраўнікам, друкаванае слова выклікала павагу, поўны давер. Перадавіца “Правды” замяніла мне Біблію. Я прымаў усё на веру, не задумваючыся*» [8, с. 116]. Письменнік з надзвычайнай дакладнасцю фіксуе разлад, расчараванне ў жыцці «*правільнага, ідэйнага савецкага чалавека*». Страціўшы ідэалы, герой не змог знайсці свайго месца ў жыцці, заблытаўся ў ніцях часу. «*Нешта ў маёй душы пасля ўсіх непрыемнасцяў надламалася... Я быў падобны на пясок, які размываюць на беразе хвалі*» [8, с. 132]. Сімвалічным з’яўляецца сон Сяргея: «*Мне аднойчы так і прыснілася, што нясу крыж, але не драўляны, а чыгунны, цяжкі, цяжкі*» [8, с. 132]. Аўтар падкрэслівае, што галоўная бяда яго героя – жыццё бездухоўнае, без спагады да людзей, без веры. «*Што зробіць голы чалавек, калі ён сам будзе без любові, без Бога. Без сумлення*» [8, с. 132]. *Бяда* не змог знайсці сябе ні ў кар’еры, ні ў грамадскім жыцці, ні ў сям’і. Не прынёс ён радасці, любові, шчасця блізкім людзям – жонцы, дзецям. Характарыстычнае прозвішча

Бяда – свайго роду прадказанне трагічнага лёсу не толькі аднаго чалавека, але і цэлага пакалення, духоўна аголенага, атручанага ідэалогіяй, скалечанага нянавісцю і злосцю.

Інфармацыю як пра знешні выгляд, так і пра характар персанажа нясе прозвішча **Грыва**, якое належыць герою навелы Г. Марчука «Трагікі і комікі». Першая асацыяцыя, звязаная з гэтым прозвішчам, узнікае, калі чытач знаёміцца з партрэтам персанажа. «Дзівіліся, адкуль у гэтага хударлявага, сярэдняга росту мужчыны (*а з гадамі рыжыя капа валасоў на галаве не пасівела і не паменшала*) такі заваражальны барытон» [3, с. 332]. Па меры развіцця сюжэта прозвішча нараджае яшчэ адну асацыяцыю. Як вядома, **грыва** – адзін са знешніх і самых яркіх атрыбутаў цара звяроў ільва. Як леў, змагаецца знакаміты артыст **Грыва** за свае погляды на мастацтва. Акцёр не баіцца прэчыць помслівому інтрыгану-рэжысёру. Ведучы мужнюю барацьбу за сваю мастацкую пазіцыю, герой памаірае на сцэне.

Сэнс прозвішча герань аповесці М. Сянкевіча «Груша» **Звягічаў** асацыятыўна звязваецца са значэннямі назойніка **звяга** «назойлівае прыставанне з просьбамі, напамінамі, патрабаваннямі» [2, с. 237] і прыметніка **звяглівы** «які дакучае назойлівымі просьбамі, напамінаваннямі, патрабаваннямі» [2, с. 237]. Прозвішча персанажаў твора адпавядае характару герань, даючы адмоўную ацэнку зайздослівым, нядобразычлівым жанчынам, якія прысвяцілі жыццё марнай барацьбе за пакой-прыбіральню ў камунальнай кватэры і за прыгажуню-грушу, што расла на «агульнай» тэрыторыі суседзяў – Казюкоў і Звягічаў. Намаганні жанчын былі скіраваныя на тое, каб нашкодзіць суседзям: «Зацята, яшчэ мацней, сварыліся б, пэўна, маці і дачка **Звягічы** між сабою, калі б у іх не было таго агульнага, што збліжала абедзвюх, – варожасці да суседзяў... З чаго ўсё пачалося, дакладна ўжо не помніў нікто. Цётка Іраіда, сама не ведаючы чаму, пачала паціху-патроху падсыпаць у суседчыну каструльку – пліты стаялі побач – лыжку солі ці грам пургенчыку, замест добрага яйка магла падсунуць у шуфлядку суседкі такое, што ні ў чым не павінная Паліна Фёдараўна атрымлівала ад гаспадара добры наганяй за слепату. А яшчэ можна намазаць тым жа бяскрыўным вазелінам каструльку знізу. Вось табе і яшчэ адна хвіліна радасці, хоць і самой не надта прыемна дыхаць палёным» [9, с. 19–20]. Характарыстычае прозвішча дае адмоўную ацэнку дробязным, помслівым, назойлівым жанчынам, упартым у дасягненні сваёй мэты – адваяваць ад суседзяў «лішнюю» маёмасць і зрабіць ім як мага болей непрыемнасцяў, парадаваўшыся суседскаму гору.

Персанаж апавядання А. Крэйдзіча «Перон для беспрытульных» мае прозвішча **Карчэўскі**, асацыятыўна звязанае з пераносным значэннем дзеяслова **карчаваць** «выкараняць, вынішчаць без астатку» [2, с. 327]. Лейтэнант міліцыі, выконваючы прафесійныя абавязкі, ловіць «тарбешнікаў» – дробных гандляроў-чаўнакоў, якія наносзяць шкоду сацыялістычнай гаспадарцы: «Ніяк нельга вярнуцца без улову. Іначай адразу сядай і пішы рапарт аб звальненні ды зубы на паліцу кладзі» [10, с. 127]. Выконваючы волю начальства, **Карчэўскі** з часам **выкарчоўвае, знішчае** ў сабе чалавечыя пачуцці – спачуванне, шкадаванне, павагу да сяброў. Баючыся даносу калегі, **Карчэўскі** так і не змог адпусціць «злачынцу» – былую аднакласніцу, сваё першае каханне: «эмоцыі, чые б яны ні былі, мала хвалявалі **Карчэўскага**. Ён толькі шкадаваў, што адпусціў учора аднакласніка» [10, с. 129]. Як бачым, прозвішча адпавядае сутнасці персанажа, які, выслужваючыся перад начальствам, забіў, «выкарчаваў» сваю чалавечую сутнасць.

Прозвішча герояў аповесці У. Дамашэвіча «Кожны чацвёрты» **Казак** характарызуе такія якасці людзей, як адвага, мужнасць, уменне знайсці выйсце з самых складаных і небяспечных абставінаў. Метафарычна слова **казак** выкарыстоўваецца як найменне

безразважна смелага, дзёрзкага чалавека, рызыканта. Апелятыўная семантыка прозвішча адпавядае характару кожнага члена сям'і: «Ці ўзяць **Казакоў**: усе да адной душы ў партызанах!» [11, с. 159]. Унутраная форма паэтоніма раскрываецца шляхам апісання жыцця, характару, учынкаў персанажаў. Бацька быў матросам у Петраградзе, падчас ягонай службы было нямаля выпадкаў, «калі ўсю справу вырашала яго адвага, вырашалі секунды. У баі ёсць нейкая няўлоўная хвіліна, калі шалі вагі гатовы пераважыць у любы бок, варта кінуць на адну з іх хоць крупінку» [11, с. 116]. Адважнай дзяўчынай з'яўляецца і Юля **Казак**, якая здолела вырвацца з занятай акупантамі вёскі, дабрацца да партызанаў і стаць байцом атрада разведчыкаў: «А цяпер у атрадзе будзе служыць Юля **Казак**. Думаю, што яна апраўдае сваё прозвішча... Ужо, мне здаецца, апраўдала...» [11, с. 103]. Разведчыкам-рызыкантам быў і Лёнька **Казак**, які загінуў праз сваю па-юнацку безразважную смеласць.

Адзін са шляхоў узнікнення **ўскоснагаваркіх прозвішчаў** – метафарызацыя. Пісьменнікі утвараюць антрапонімы лексіка-семантычным або марфалагічным (суфіксальным) спосабам ад апелятываў, метафарычных значэнні якіх з'яўляюцца ацэнчай характарыстыкай пэўных якасцяў асобы. Сутнасць такіх метафар – у свядомым зруху ў таксаноміі аб'ектаў. «Метафара накладвае вобраз, сфарміраваны адносна аднаго класа аб'ектаў, да прадстаўнікоў другога класа: вобраз ваўка – да чалавека, вобраз будынка – да грамадства» [12, с. 153]. Метафары «жывёла (птушка) → чалавек» маюць ацэнчнае значэнне. Хоць самі назвы жывёл і птушак ацэнкі не ўтрымліваюць, але адпаведныя прыметы жывых істот, калі яны прыпісваюцца асобе, набываюць ацэнчны сэнс.

У аснове прозвішча **Ракіна**, якое мае герайна рамана Г. Марчука «Без ангелаў», ляжыць назва жывёлы, што ў народнай свядомасці замацавалася як сімвал злосці. Заўважым, што на старонках твора ніводнага разу не згадваецца імя герайні. І гэта з'яўляецца паказчыкам адмоўнай ацэнкі **Ракінай** як аўтарам, так і персанажамі. Бязлітасная, бесчалавечная доктар **Ракіна** ў адносінах да пакут хворых людзей. «**Ракіна**, як гаспадыня сваёй лаўкі, строга наказвала: «Калоць камфару толькі таму, хто памірае. Сядзячыя, ляжачыя няхай церпяць» [8, с. 12]. Помслівая герайна і ў адносінах да калег: дзеля таго, каб заваяваць мужчыну, спадцішка дабіваецца пераводу маладзенькай саперніцы ў суседні лагер.

Насычана семантычнымі нюансамі прозвішча **Бабёр**, якое належыць герою рамана Г. Марчука «Кветкі правінцыі». У беларускай міфалогіі **бабёр** – жывёла, якая сімвалізуе багацце, дабрабыт [13, с. 35]. Вобраз працавітага, дбайнага гаспадара асацыятыўна звязваецца з вобразам звярка, асноўны інстынкт якога – будаваць, назапашваць. «Прырода надзяліла **Бабра** шырокім розумам, хуткай кемлівасцю і ўменнем прадбачыць заўтрашні дзень... Ён быў на рэдкасць дбайны гаспадар. Усё збіраў на падворку: пасудзіну, матузкі, старую папругу, драцяныя кручкі ці вобад ад ровара» [8, с. 85]. Прозвішча дае персанажу адабральную характарыстыку.

Сэнсавая нагрузка асобных **прозвішчаў-паэтонімаў** бывае звязана са старажытнымі міфалагічнымі ўяўленнямі пра Сусвет і чалавека. Так, прозвішча адной з галоўных герайн аповесці А. Наварыча «Памалюся Перуну, пакланюся Вялесу...» Лены **Заранок** асацыюецца і з паняццем **Зары-Зараніцы** – старажытнай персаніфікацыяй зары, памочніцы Бога, Сонца, блізкай людзям, учынай да іх просьбаў [13, с. 182], і з прыроднай з'явай – **зарой**, якая на працягу стагоддзяў здзіўляе, захапляе, пабуджае фантазію, прымушае думаць пра высокае, боскае, нябеснае [13, с. 182], і з **Зарніцай** – адной з народных назваў Венеры, зоркі-апякункі закаханых [13, с. 183]. Такія асацыяцыі напаўняюць прозвішча **Заранок** станоўчай экспрэсіяй: «*«Няўжо гэта Лена?» – не паверыў вачам*

Павел. Але яна і змянілася! Расцвіла, як тая Мележава Ганна. Ну не мог ён летась па-любіць дзеўчынку з мазолістымі, як у вярблюда, каленкамі ад вечнага сядзення ў градках. Усяго год прайшоў, і на табе. Што робіцца з дзеўчынкамі-падлеткамі? Яны становяцца фанабэрнымі, нязноснымі ганарліўкамі. Яны круцяць хлопцамі, як хочучь. Куды падзеліся рыскі-кывулякі з падбароддзя? Цяпер, калі Ленка смяялася, яны ўсё ж з'яўляліся, але прыдавалі твару своеасаблівую пікантнасць. Нават вушы дзіўным чынам выпрасталіся. Ды і валасы ў Лены цяпер былі зачасаны па-іншаму. На Паўла глянула ўпэўненая ў сабе жанчына, у якой ёсць свой мужчына. Яна глянула, а Павел Камар нібы ўвесь абмярцвеў – прачытаў у яе вачах, што яна ведае ў свае сямнаццаць пра жыццё больш, чым ён у свае дваццаць тры» [14, с. 158]. Лена – дзеўчына, выхаваная ў сялянскай сям'і. Яна жыве па спрадвечных, нормах маралі: паважае старэйшых, не дазваляе закаханаму ў яе хлопцу абзываць настаўніка мянушкай, страшэнна абурецца, калі даведваецца, што браты Камары пайшлі на падман школьнага гісторыка і вяскоўцаў. Лена прымушае хлопцаў змяніць легкадумнае, безадказнае стаўленне да жыцця і людзей.

Прыкладам ускоснагаваркога оніма з'яўляецца прозвішча галоўнай гераіні апавесці К. Каліны «Бурштынавыя пацеркі». У аснове прозвішча Марыі **Зямелькі** – назва «ўсеагульнай крыніцы жыцця, маці ўсяго жывога, у тым ліку і чалавека. Уяўленні аб **зямлі** цесна звязаныя з паняццем роду, радзімы, краіны» [13, с. 200]. З глыбокай старажытнасці ў свядомасці нашых продкаў «зямля з'яўлялася крытэрыем чалавечай маральнасці» [13, с. 201]. Марыя **Зямелька**, што паходзіць з роду **земляробаў**, прытрымліваецца ў жыцці спрадвечных народных маральных законаў і нормаў. Дзеўчына рупліва працуе, імкнучыся стаць музыкантам, удзельнічае ў самадзейных канцэртах для жыхароў разбуранага пасляваеннага горада і параненых вайскоўцаў. Нягледзячы на слабае здароўе, вольны час Марыя прысвячае адказнай працы – догляду «цяжкіх» хворых у шпіталі: «Кажуць, што на вайне чалавек да ўсяго прывыкае: да посвісту куль, да разрываў снарадаў, да крыві, нават да смерці. Не ведаю, можа, і так... Я не магла прывыкнуць да калецтва ў шпіталі. У мяне начамі балела сэрца, і я прачыналася, піла лякарства, якое зварыла мне бабка Пракса. Яна ведала маё сэрца, ёй нават не трэба было гаварыць, што ў мяне ные. Старая сказала, каб я не так часта прыходзіла дзяжурны, а то захварэю. Але я не магла ўжо не хадзіць у шпіталь, гэта было маім абавязкам, нават большым, чым абавязак, – патрэбай» [15, с. 148]. Менавіта **Зямелька** словам і справай падтрымлівае сяброўку Надзею ў яе цяжкім і адказным рашэнні – стаць спадарожніцай жыцця сляпога хлопца.

Пісьменнікі, уводзячы ў моўную тканіну гістарычных твораў прозвішчы продкаў, родных і блізкіх людзей, часам разважаюць пра паходжанне антрапонімаў і суадносяць сэнсавую нагрузку оніма з характарыстыкай носьбіта прозвішча. Прыгадваючы прозвішча сваіх продкаў, пісьменнік-філолаг Уладзімір Калеснік разважае пра яго паходжанне: «Маці мая мела прозвішча **Балабановіч**. Яно было настолькі распаўсюджана ў вёсцы, што я ў дзіцячым узросце успрыняў яго як прэстыжнае і пазней доўга, ледзь не да апошніх курсаў педінстытута, не ўлоўліваў у гэтым прозвішчы татаршчыны ў квадраце: **бала-бан, бала-бан...** У беларускай мове **балабонь**, што азначае павярхоўнага безадказнага гаваруна. Можа таму, што носьбіты гэтага прозвішча былі ў вёсцы людзьмі паважанымі, статэчнымі гаспадарамі, мне і ў галаву не магло прыйсці, што лінгвістычная этымалогія прозвішча маёй маці выглядае так непрыглядна» [16, с. 114].

Пісьменнік А. Філатаў расказвае пра паходжанне прозвішча продкаў сябра па трэнерскай і літаратурнай працы Васіля Барболіна: «Да слёз кранае чытача даволі прыстойны праявічны ўступ, своеасаблівая аўтабіяграфія з нізкім-нізкім паклонам ба-

булі Просі «з заможных сялян», дзеду Сяргею «без багацця, без панства», як казалі ў роднай дзедавай вёсцы Бязвусічы пад Прапойскам. Дзеду нават прозвішча землякі да-лі – **Бяспанскі**» [17, с. 98].

Назіральныя людзі, творцы, спасцігаючы сутнасць чалавечай прыроды, нярэдка заўважаюць сугучча паміж сэнсавай нагруккай прозвішча і сутнасцю ягонага носьбіта. Так, А. Філатаў трапна заўважае: «Дзіва, як часам пасуе чалавеку яго прозвішча: вайсковы старшыня – **Халяўка**, судззя – **Судноўскі**, кухар – **Яечня**, інспектар рыбааховы – **Верхаводка**, пчаляр – **Гніламёдаў**, дырыжор – **Скрыпка**» [17, с. 20].

У аповесці В. Жуковіча «Як адна вясна...» выкарыстаны прыём трансфармацыі прозвішчаў рэальных асоб. Так, у прозвішчы добрага, спагадлівага, але строгага куратара Андрэя Андрэвіча **Каленіка**, які стаў для студэнтаў сапраўдным Настаўнікам не толькі літаратуры, але і Жыцця, угадваецца прозвішча Уладзіміра Андрэвіча **Калеснікі**. Як апісанне знешнасці, так і згадкі пра заняткі выкладчыка падказваюць, што прататыпам персанажа аповесці з'яўляецца вядомы берасцейскі літаратуразнаўца і педагог: «Глыбокія залысіны, хударлявы твар, засяроджаны позірк рабілі яго чымсьці падобным да саракагадовага Якуба Коласа. Прыгожую – палоскамі – кашулю ён насіў па-юнацку наростхрыст, выкладваючы буйны шырокі каўнер на пінжак. Гаварыў куратар ціхім голасам – напэўна, таму, што дужа ўнікнёна слухаў і глядзеў. Яго карыя вочы, здавалася, бачылі цябе наскрозь» [18, с. 226–227]. Таленавіты выкладчык шчодро дзяліўся са студэнтамі глыбокімі ведамі і прывіваў ім любоў да літаратуры. Прозвішча выкладчыцы рускага фальклору, прынцыповага партыйца Яніны Францаўны **Бяляўскай** утворана шляхам падбору асновы з антанімічным значэннем да прозвішча прататыпа персанажа твора – выкладчыка Брэсцкага дзяржаўнага педагогічнага інстытута Ядвігі Антонаўны **Чарняўскай**.

Побач з прыёмам адпаведнасці семантыкі прозвішча сутнасці створанага мастацкага вобраза пісьменнікі выкарыстоўваюць прыём кантрасту, калі сэнс оніма супрацьлеглы характару героя. Так, **сокал** у беларускай традыцыйнай культуры сімвалізуе мужчынскі пачатак, мужнасць [13, с. 476]. Зусім не смелым, а бязвольным, бесхарактарным чалавекам з'яўляецца герой рамана Г. Марчука «Сава Дым і яго палюбоўніцы» Міхась **Сокал**. Марчукоўскі персанаж жыве за кошт жонкі, якая нязменна дапамагае герою вырашаць створаныя ім жа самім праблемы. Іранічны эфект ва ўжыванні антрапоніма ствараецца за кошт аманімічнага каламбура. Аўтар абыгрывае семантыку вербальна не выражанага этымона прозвішча **Сокал**, які падказваецца ўжытым у складзе параўнальнага звароту назоўнікам **курыца** і выкарыстаным у кантэксце твора найменнем радзімы **Сокала**, якое таксама з'яўляецца онімам «птушынага» паходжання: «Міхась **Сокал** вось ужо дзесяць гадоў на трактарным заводзе ў Мінску і расхвальваў гэтае сталічнае жыццё, як **курыца** сваё седала» [7, с. 175]; «А што Міхась **Сокал**? Ён далей свайёй **Чыжоўкі** і не выбіраецца. Тут сапраўднае жыццё» [7, с. 213].

Адзін з герояў рамана Г. Марчука «Без ангелаў» названы **Самсонам Гарошкам**. **Самсон** – імя мужаага біблейскага героя, які валодаў надзвычайнай сілай. **Гарошак** (Пакацігарошак) – найменне смелага асілка, персанажа славянскіх казак. Сутнасць марчукоўскага героя супрацьлеглая семантыцы такіх сімвалічных імені і прозвішча. Аўтар падкрэслівае, што **Самсон Гарошка** палахлівы, мітуслівы. Ён пастаянна ўзгадняе свае ўчынкi з ацэнкамі і меркаваннямі начальства, імкнецца абаперціся на больш моцных па характары людзей. Між іншым, менавіта такі чалавек здолеў не толькі ўтрымацца на пасадзе старшыні сельсавета, але і атрымаць павышэнне па службе. Аўтар найменнем свайго героя падказвае чытачу: вось «багатыры», «героі» нашага часу. Яны не ма-

юць цвёрдых перакананняў, падпарадкоўваюцца ўладзе, прыстасоўваюцца да абставін. Толькі такія людзі маглі вытрываць жыццёвыя выпрабаванні і ўзвысіцца ў таталітарнай дзяржаве.

На старонках твораў пісьменнікаў знаходзім прыклады *схаванагаваркіх* прозвішчаў, дыялектныя асновы якіх змяшчаюць у сабе ўказанне на пэўныя якасці персанажа. Да ліку *схаванагаваркіх онімаў* адносіцца прозвішча гераіні рамана Г. Марчука «Вочы і сон» Аляксандры *Батура*. Антрапонім гэты судносіцца з дыялектнай лексмай, якая мае значэнне *‘ўпарты, непаслухмяны’* [19, с. 43]. Семантыка прозвішча цалкам адпавядае характару гераіні – жанчыны з цвёрдымі перакананнямі, здольнай абараніць сваю жыццёвую пазіцыю і выстаць у цяжкіх абставінах. Пані *Батура*, нашчадак знатнага шляхецкага роду, пасля прыходу савецкай улады ў Заходнюю Беларусь застаецца на радзіме, хоць муж яе выязджае за мяжу. У гады Вялікай Айчыннай вайны *Батура*, рызкуючы жыццём, дапамагае партызанам. Безабаронная жанчына знаходзіць сілы супрацьстаяць узброеным мужчынам Старадарожцу і Ліхадзею.

Трапнай характарыстыкай савецкага чыноўніка, героя рамана Г. Марчука «Без ангелаў», з’яўляюцца гаваркое імя і прозвішча старшыні сельсавета *Вінуся Лабунькі*. Імя *Вінусь* паходзіць з лацінскай мовы і азначае *‘той, хто перамагае’* [20, с. 88], а прозвішча *Лабунька* суадносіцца з рэгіянальным словам *лабуніца* *‘падладжвацца ліслівасцю, дагаджаць’*, зафіксаваным у слоўніку У. Даля [21, с. 72]. Былы ўплывовы начальнік, які правініўся нечым у вобласці і быў зняты з высокага паста, *Лабунька* ў вёсцы робіць усё, каб *дагадзіць* кіраўніцтву, *падладзіцца* пад палітычныя ўмовы. Старшыня гаварыў толькі па-руску, абклеіў усе сцены кабінета мноствам самых розных інструкцый, умоў саборніцтваў. Нават школьны бал становіцца ідэалагічна афарбаваным: дзеці на свяце апранаюцца ў касцюмы *«Праграма КПСС»*, *«Генеральная асамблея ААН»* і інш. У гэтай барацьбе за душы дарослых і дзяцей *Лабунька* часам становіцца *перраможцам*. Некаторыя вяскоўцы (Мікола Тупіца, школьнік Грыня Бяда), забыўшыся на чалавечыя і Божыя законы, здымаюць крыжы з вясковай царквы.

Інфармацыю як пра знешнасць, так і ўнутраную сутнасць персанажа перадае гаваркое прозвішча настаўніка польскай школы, героя рамана «Вяртанне» – *Гвозд*. У апісанні знешнасці героя аўтар падкрэслівае *«постаць сутулую і прыгорбленую»*, *«твар худы і маршчыністы»*, *«сухую і жылістую шыю»* [6, с.174], *«вочы сухія і пагаслыя, шчокі запалыя»* [6, с. 354]. Адна з гераінь рамана, Фёкла, заўважае: *«Здаецца ж свой, рускі. Гвоздзь. Мала што ў палякаў служыць, павінен быў бы паспачуваць, а ён...»* [6, с. 354]. Сэнсавая нагрузка прозвішча пераклікаецца з зафіксаванай у слоўніку У. Даля лексмай *гвоздзіць, гвазжываць, гваздануць* *‘бить, колотить кого или что, бить по голове’* [21, с. 26]. *Гвозд* жорсткі і бязлітасны да беларускіх вучняў, якіх біў і за брудныя ад працы рукі, і за рускія словы. Прозвішча здаўна было паказчыкам нацыянальнай прыналежнасці, таму пісьменнік часам выкарыстоўвае такі прыём, як *набілізацыя* – «акulturванне» ўласных імёнаў з мэтай стварэння сарказму, іроніі, камізму» [23, с. 80]. У рамана «Вяртанне» сродкам характарыстыкі настаўніка-прыстасаванца, які стаў «палякам», змяніў перакананні, каб зрабіць кар’еру і зарабіць больш грошай, становіцца свядомае змяненне формы прозвішча: *«Да вайны ён працаваў тут жа, у адной з вёсак, у рускай школе. І прозвішча ў яго было Гвоздзев. Цяпер канчаток стаў лішнім і адпаў. І калі Галёнкаў Мікіта аднойчы з ім павітаўся “Здравствуйте!”, зняўшы з галавы шапку, – Гвозд накінуўся на яго: чаму гаворыш па-расійску, а не па-польску! Яшчэ больш сярдзітым станавіўся, калі ў класе чуў ад вучняў мясцовае слова, тады юшыўся, ханпаўся за лінейку і біў “вінаватага” на руках»* [6, с. 174]. *Набілізацыя* ў творы У. Гніла-

мёдава з'яўляецца адным са спосабаў саркастычна-з'едлівай ацэнкі чалавека, які прыстасаваўся да новых палітычных абставінаў, змяніў свае перакананні і «адкарэктаваў» такія важныя складнікі чалавечай асобы, як прозвішча.

Як вядома, антрапанімічная прастора мастацкага твора з'яўляецца адбіткам анамастыкону пэўнай мовы. У творах берасцейскіх пісьменнікаў можна выдзеліць тыя ж разрады прозвішчаў паводле паходжання, якія вылучаюцца ў антрапаніміконе сучаснай беларускай мовы. Па-першае, гэта прозвішчы, утвораныя ад каляндарных уласных асабовых імён. Па-другое, гэта прозвішчы, што ўзніклі ад былых імён-мянушак апелятыўнага паходжання. Прозвішчы першай групы ўтвараюцца галоўным чынам суфіксальнымі спосабам. Яны ўзніклі шляхам далучэння да розных форм асабовых імён спецыяльных прозвішчаўтваральных суфіксаў: -овіч, -віч (*Семяновіч, Глябовіч, Лаўрыковіч, Тамашэвіч*); -оў, -аў, -еў (*Пянкратаў, Ільенкаў, Пракоф'еў, Міхеева, Іваноў*); -ін (*Мішэнін*); -ёнак (*Паўлёнак*); -енка (*Сіманенка, Дарафеенка*); -ук (*Лазарук*); -ік, -чык (*Філіпчык, Савічык, Саўчык*).

Прозвішчы другой групы ўтварыліся ад апелятываў як лексіка-семантычным спосабам (*Каўрыга, Грыва, Бягун*), так і з дапамогай розных суфіксаў (*Губарэвіч, Літвіновіч, Вішнявецкі, Жураўлёва*). У аснове гэтых прозвішчаў ляжаць былыя мянушкі апелятыўнага паходжання, што называюць асобу па розных прыкметах: па сацыяльным становішчы, роду заняткаў, нацыянальнасці (*Ткач, Казакевіч, Ваданос, Літвінава, Чумак, Царык, Ганчарук, Есауленка, Канавалаў, Кавальчук, Вайцяшонак, Бабіч* ('дзіця, якое нарадзілася ў бабкі-навітухі ці ў старой жанчыны') [22, с. 29]), *Кароль, Баярынаў, Мельнічук, Ляшук, Літвінюк, Швед*); па фізічных, разумовых, маральных якасцях (*Тупіца, Багатырэвіч, Харашун, Лобач, Ліхадзей, Бягун, Галавач, Балаболка, Губарэвіч, Нядбайла, Трухан, Лысюк, Карзухіна* (ад *Карзуха* 'бурклівая старая, сварлівы чалавек' [22, с. 102], *Шаўчук, Пахолак* ('сялянскі хлопец, батрак, работнік, слуга, цяльпук, гультай') [22, с. 318]); *Нерабееў, Бузук* (кірг., узб. 'сапсаваны, разбэшчаны, баламут') [22, с. 65]), *Вярзілін, Няцоў, Ламака* ('цяльпук, гультай') [22, с. 243]). Адзначым таксама прозвішчы, утвораныя ад мянушак – назваў птушак, жывёл, насякомых і іх частак, з'яў прыроды (*Бабёр, Карп, Сарока, Лось, Карась, Шчука, Ракіна, Дрозд, Сокал, Зямелька, Ваўчэцкі, Крыловіч, Граковіч, Мурашка, Зязюля, Ракіна, Карась, Раковіч, Караед, Зуб, Галёнка, Каленік, Гезава* (гез польск 'авадзень') [22, с. 107]), *Цыбуля, Голуб, Гарох, Рэпін, Крыніцкі, Гусак, Камар, Цыбульскі, Шчука, Сычоў, Сарокін*) і ад назваў прадметаў побыту, адзення, абутку, страў (*Каўрыга, Шыла, Рагожска, Кісялёў, Кіцель, Цялегіна, Галушка, Стаўбун* ('гліняная банка') [22, с. 390], *Кужаль, Латушка* ('невялікая гліняная місачка з загнутымі ўнутр краямі', 'місачка гліняная ці з дрэва') [22, с. 247], *Шпунт, Кляновік, Блінаў, Пробкін, Сапажкоў, Крандзялёў*). Асобна вылучым групу прозвішчаў тапанімічнага паходжання, утвораных суфіксальнымі спосабам: *Мяшчэрскі, Туравец, Асколка* (продкі героя – выхадцы са Старога Аскола). Як бачым, у гістарычнай прозе пісьменнікаў-берасцейцаў прозвішчы-паэтонімы выражаюць мастацкую і грамадзянскую пазіцыю пісьменнікаў, іх адносіны да герояў, да пэўнага тыпу асобы, да жыццёвага факта, падзеі, з'явы.

Функцыі прозвішчаў у кантэксце гістарычнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў

Мастацкія творы з'яўляюцца свайго роду адбіткам жыцця. Таму, як і ў жыцці, антрапонімы ў мастацкім тэксце выконваюць *ідэнтыфікуючую* функцыю, вылучаючы асобу як члена сацыуму. Найперш гэтую ролю адыгрываюць імёны і прозвішчы рэаль-

ных гістарычных асоб, якіх дастаткова многа ў творах берасцейскіх аўтараў. Сродкам адлюстравання гістарычнага каларыту ў прозе сучасных пісьменнікаў з'яўляюцца прозвішчы палітыкаў (*Тэльмана, Брандлера, Пілсудскага, Леніна, Луначарскага, Маркса, Тарашкевіча, Варашылава, Ластоўскага, Дзяржынскага, Рака-Міхайлоўскага*), ваеначальнікаў (*Фрунзэ, Махно, Тухачэўскага, Блюхера, Сікорскага, Урангеля, Калчака, Балаховіча*). Рэальныя постаці мінуўшчыны – гэта гістарычны «кантэкст» мастацкага палатна, жывое асяроддзе, найбольш выразны і праўдзівы фон дзеяння.

Галоўная функцыя паэтонімаў, якія з'яўляюцца найважнейшым сродкам стварэння мастацкага вобраза, – *паэтыкаанамастычная (мастацкая)*. У складзе гэтай функцыі, на думку І.М. Петрачковай, вылучаюцца *характарыстычны, ідэйны (ідэалагічны), стылістычны, сацыяльны* кампаненты [24, с. 6–7].

Выконваючы *характарыстычную* функцыю, прозвішчы даюць чытачу інфармацыю пра знешнасць аб'екта характарыстыкі (*Грыва, Багатырэвіч, Малечка*), пра маральныя якасці героя (*Ліхадзей, Нядбайла, Злобін, Горыч, Ракіна, Казак*), пра асаблівасці маўлення індывіда (*Балаболка*).

Ідэалагічны складнік мастацкай функцыі заключаецца ў тым, што праз імёны персанажаў аўтар адцяняе ідэалагічны падтэкст, цесна звязаны з агульнай ідэяй твора. Так, у раманах «Вочы і сон», «Без ангелаў», «Год дэманаў» праз пасрэдніцтва прамагаваркіх прозвішчаў, якія называюць прадстаўнікоў улады (*Ліхадзей, Старадарожца, Нядбайла, Свістун, Злобін*), Г. Марчук паказвае, што кіруюць дзяржавай амаральныя, бязлітасныя, абыякавыя да чалавечых праблем людзі. Прозвішча *Бяда*, якое мае галоўны герой рамана «Без ангелаў», – адзін са сродкаў, што дапамагае перадаць трагедыю пакалення духоўна скалечаных, атручаных ідэалогіяй людзей-рабоў.

Стылістычны кампанент мастацкай функцыі паэтонімаў заключаецца ў тым, што характарыстычныя онімы не толькі называюць персанажаў, але і даюць ім станоўчую (*Харашун, Уладыкін*) або адмоўную (*Булька, Свістун, Тушканчыкаў, Нядбайла, Ліхадзей*) ацэнку. Акрамя таго, паэтонімы перадаюць дастаткова шырокі спектр эмоцый. Гэта захапленне (*Уладыкін*), жартаўлівасць (*Тушканчыкаў, Сокал, Гарошка*), пагарда (*Гадаў*) і інш.

Сацыяльная функцыя антрапонімаў у творах пісьменнікаў – гэта ўказанне праз пасрэдніцтва імён на месца персанажаў у сацыяльнай іерархіі. Так, у айчынным літаратуры склалася традыцыя ўжывання прозвішчаў на *-скі/-цкі* як паказчыкаў прыналежнасці носьбітаў такіх найменняў да вышэйшага саслоўя. Гэтую традыцыю працягваюць і сучасныя пісьменнікі. Так, у раманах Г. Марчука «Крык на хутары» ўзнаўляюцца падзеі, што адбываюцца ў Заходняй Беларусі напярэдадні вайны. Амаль усе прадстаўнікі шляхецкага саслоўя ў творы маюць прозвішчы на *-скі/-цкі*: *Вішнявецкі, Шыдлоўскі, Граноўскі, Яворскі, Маціеўскі, Шэпціцкі, Дэмбіцкі, Мяціцкі, Красіцкі*.

Размежаванне *характарыстычнай, ідэалагічнай, сацыяльнай, стылістычнай* функцый з'яўляецца ўмоўным, бо прозвішчы персанажаў найчасцей выконваюць некалькі розных функцый адначасова.

Заклучэнне

Навізна праведзенай працы заключаецца ў тым, што ў сферу праблемнага поля анамастычных даследаванняў уведзены новы, не разгледжаны да гэтага матэрыял. У працы прадстаўлены комплексны міждысцыплінарны падыход да вывучэння прозвішчаў-паэтонімаў, які заключаецца ў разглядзе моўных фактаў на фоне культурна-гістарычнай інфармацыі.

Гістарычная проза – гэта арыгінальнае мастацтва слова з пэўнымі адметнасцямі арганізацыі моўнага матэрыялу, сярод якіх асаблівасці ўжывання паэтонімаў з’яўляюцца прыкметным складнікам пісьменніцкага майстэрства.

Гістарычная проза берасцейскіх аўтараў вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем такіх антрапанімічных адзінак, як прозвішчы. Найважнейшымі рысамі антрапанімікону твораў гістарычнай тэматыкі з’яўляецца адпаведнасць выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў прозвішчаў часу і этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, шырокае выкарыстанне прозвішчаў рэальных гістарычных асоб, якія фарміруюць фон дзеяння, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы прозвішчаў-паэтонімаў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў XX ст.

У кантэксце гістарычнай прозы пераважаюць ускоснагаваркія прозвішчы-паэтонімы. «Затушаваная» ўнутраная форма такіх антрапонімаў раскрываецца, дзякуючы такім сродкам, як характарыстыка ўнутранага свету, апісанне ўчынкаў герояў у сюжэтным дзеянні. Эмацыяна-ацэначная вобразнасць прозвішчаў літаратурных герояў абумоўлена наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных нормаў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Магазаник, Э. Б. Ономапэтика, или «говорящие имена» в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тыс. слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1996. – 784 с.
3. Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 416 с.
4. Марчук, Г. Крык на хутары. Кветкі правінцыі / Г. Марчук. – Мінск : Юнацтва, 1998. – 494 с.
5. Гніламёдаў, У. В. Расія : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 672 с.
6. Гніламёдаў, У. В. Вяртанне : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 429 с.
7. Марчук, Г. Вочы і сон. Сава Дым і яго палюбоўніцы / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 381 с.
8. Марчук, Г. Без ангелаў : раман, апавяданні / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 256 с.
9. Сянкевіч, М. Хутар Паянтрыі : аповесць, апавяданні, абразкі / М. Сянкевіч. – Брэст : Лаўроў, 2002. – 207 с.
10. Крэйдзіч, А. Параненыя мары : п’еса, апавяданні, мініяцюры / А. Крэйдзіч. – Брэст : Брэсц. друкарня, 2002. – 223 с.
11. Дамашэвіч, У. Кожны чацвёрты : аповесць / У. Дамашэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 145 с.
12. Апресян, Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю. Д. Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности : сб. науч. тр. / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – С. 7–45.
13. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.

14. Наварыч, А. «Памалюся Перуну, пакланюся Вялесу...» / А. Наварыч // Адзінкі васьмікласнік жадае пазнаёміцца : аповесці / уклад. М. Н. Мінзер. – 2-е выд. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – С. 88–174.
15. Каліна, К. Крылаты конь : аповесці, апавяданні / К. Каліна. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 145 с.
16. Калеснік, У. Доўг памяці / У. Калеснік. – Брэст : Брэсц. друкарня, 2005. – 548 с.
17. Філатаў, А. Г. Страла жыцця : мініяцюры, апавяданні, народны гумар, аповесці, вершы / А. Г. Філатаў. – Брэст : Брэсц. друкарня, 2007. – 248 с.
18. Жуковіч, В. Як адна вясна... : аповесць / В. Жуковіч. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 272 с.
19. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
20. Барыс, С. Як у нас клічуць? Беларускае імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысон, 2010. – 124 с.
21. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1978–1980. – Т. 2. – 1979. – 779 с.
22. Бірыла, М. В. Беларускае антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
23. Шур, В. Онiмы ў творах Якуба Коласа : паказчыкі і актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 23–26.
24. Петрачкова, И. М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 02 / И. М. Петрачкова ; Беларус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 19.10.2016

But-Gusaim S.F. Talking Surnames in the Context of Historical Prose by Contemporary Brest Writers

The article views the surnames of characters used in the historical prose by contemporary Brest authors. The origin of anthroponyms is given attention to. The author singles out and describes the types of poetonyms (poetic names) according to the degree of their semantic activity. Special attention is given to the role of context in showing semantic and emotional-expressive opportunities of poetonyms (poetic names). The article describes the functions of surnames of the characters in the works of literature. The main rules of the choice and usage of poetonyms (poetic words) in historical prose are defined.